

kul'tury v Ukraini [Visual art of the post-Soviet era (90s of the XX–XXI centuries). History of Ukrainian culture in five volumes. Volume 5. Ukrainian culture of the XX - early XXI centuries. Book 4 Problems of functioning, preservation and development of culture in Ukraine]. Kyiv. Naukova dumka. Pp. 525–580. (In Ukrainian).

13. Shevchenko Ye. (2013). Ukrains'ke narodne mystetstvo na mezhi tysiacholit'. *Istoriia ukrains'koi kul'tury u p'iaty tomakh*. Tom 5. Ukrains'ka kul'tura XX – pochatku XXI stolit'. Knyha 4. Problemy funkcionuvannia, zberezhennia i rozvytku kul'tury v Ukraini [Ukrainian folk art at the turn of the millennium. History of Ukrainian culture in five volumes. Volume 5. Ukrainian culture of the XX - early XXI centuries. Book 4. Problems of functioning, preservation and development

of culture in Ukraine]. Kyiv. Naukova dumka. Pp. 643–686. (In Ukrainian).

14. Yakubova L. (2020). Yevrazijs'kyj rozlam. Ukraina v dobu hibrydnykh vylykiv. Vydannia druhe, pererobl. [Eurasian fault. Ukraine in the age of hybrid challenges. Second edition, revised]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio»». 392 p. (In Ukrainian).

15. Yakubova L. (2018). «Russkyj myr» v Ukraini na kraiu prirvy. Druhe vydannia [«Russkyj myr» in Ukraine on the edge of the abyss. Second edition]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio»». 384 p. (In Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.20>
УДК 908(477):001

Тамара Усатенко

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ

ORCID : 0000-0002-7827-236X

E-mail: tamaraysatenko@gmail.com

Галина Усатенко

кандидат філологічних наук, доцент,
Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,

ORCID : 0000-0003-0419-9590

E-mail: galyna.usatenko@gmail.com

УКРАЇНОЗНАВСТВО У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ НОВОЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

Анотація. У статті на основі дослідження становлення й розвитку українознавчого вчення в умовах кризи класичної наукової методології проаналізована трансформація новоєвропейської науки від Декарта до сьогодення та протиріччя високих ідей Просвітництва про людину, народ, а також людиновимірні основи постнекласичного українознавства. У ході дослідження охарактеризовано українознавство в контексті фундаментальних зрушень у новоєвропейській науці й у вичлененні гуманітарних наук із природознавчих дискусій про єдність – роз'єднання та пошуки єдності гуманітарних та природничих знань. Розкрито роль українознавства в становленні української літературної мови, правопису, літератури, утвердженні наукових досліджень у процесах культурно-історичного відродження, соціальних, національно-революційних рухах. Проаналізовано загально-теоретичну наукову основу українознавства, відмічено його специфічні ознаки в класичній та некласичній науці. У контексті дослідження розкрито особливість українознавства як цілісної, множинної, людиновимірної науки, в структурі якої частини виражають природу цілого й надають йому специфічні для нього властивості, при цьому поза цілісною структурою частини набувають інших об'єктних особливостей.

У статті наголошується на тому, що переосмислення ролі українознавства у науці, освіті, в усіх сферах життєсвіту є потужною основою консолідації української нації. Обґрунтованими постають міркування, що оновлене українознавство, пройшовши складний шлях становлення, злету й заборон, забуття, відродження стає підмурівком для нової постнекласичної науки.

Ключові слова: українознавство, цілісність, наука, класична, некласична, постнекласична, трансформація, криза.

Tamara Usatenko

Doctor of Pedagogical Sciences,
Academy of Labor, Social Relations and Tourism

Halyna Usatenko

PhD, Associate Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

UKRAINIAN STUDIES IN THE TRANSFORMATION PROCESSES OF NEW EUROPEAN SCIENCE

Abstract. *The article, based on a study of the formation and development of Ukrainian studies in the crisis of classical science, analyzes the transformation of modern European science from Descartes to the present, the contradictions of high ideals of the Enlightenment about man, people, and human-based foundations of postclassical Ukrainian studies. The study describes Ukrainian studies in the context of fundamental changes in modern European science and the separation of the humanities from the natural science discussions of unity - the separation and search for the unity of the humanities and natural sciences. The role of Ukrainian studies in the formation of the Ukrainian literary language, spelling, literature, the establishment of scientific research in the processes of cultural and historical revival, social, national-revolutionary movements are revealed. The general theoretical scientific basis of Ukrainian studies is analyzed, noting specific features in classical and non-classical science. In the context of the research, the peculiarity of Ukrainian studies as a holistic, multiple, human-dimensional science is revealed, in the structure of which parts express the nature of the whole and give it specific properties. Apart from the integral structure, the parts acquire other object features.*

The article emphasizes that rethinking the role of Ukrainian studies in science, education, in all spheres of life is a powerful basis for the consolidation of the Ukrainian nation. There are well-founded arguments that the renewed Ukrainian studies, having passed a difficult path of formation, rise and prohibitions, oblivion, revival becomes the foundation for new post-classical science.

Keywords: *Ukrainian studies, integrity, science, classical, non-classical, post-non-classical, transformation, crisis.*

Постановка проблеми. У час трансформаційних процесів теорії науки, кризового стану класичної та некласичної науки, перед українознавством постають проблеми цілеспрямованості в нових умовах розвитку постнекласичної науки. «Сьогодні ми перебуваємо в одному із найбільш тривожних, напружених, найвідповідальніших часів новітньої історії держави України, коли постає необхідність термінової, невідкладної зміни системи творення життя, господарювання в суспільстві і науці» [14, с. 87]. Науковий підхід у дослідженні українознавства дає можливість проаналізувати шлях його становлення та розвитку в новоєвропейській науці, акцентуючи увагу на співвідношенні творення українознавства як науки з ідеями Просвітництва про рівність людей, прав і свобод людини і громадянина, на подвижницькій праці українських мислителів, творців української літературної мови, українського правопису, літератури. У становленні українознавства важливо розкрити відповідність загальнотеоретичного наукового канону до означених норм і дотримання їх у формуванні українознавства, зокрема соціальну значимість об'єктивного змісту, методологічного усвідомлення, конститутизацію цілісності та дисциплінарності наук, опис, пояснення, інтерпретацію ідеалів науки [1–3].

Отже, об'єктивна потреба і науково-теоретична, соціальна значущість у розгляді розвитку

постнекласичного українознавства зумовлюють конкретизацію смислів, концептів проблеми.

Аналіз наукових публікацій. Проблеми співвідношень українознавства як цілого в єдності із складовими частинами структури, зв'язок з загальноприйнятими традиціями гносеологічної методології класичної науки, а також співвідношення постмодернізму і постнекласики досліджувалися в контексті концепцій теорій зміни наукових парадигм Т. Куна, І. Пригожина.

У полі зору іронія, критика грандіозного плану Просвітництва Т. Дерріди, Ж.-Ф. Ліотара, Т. Бодрійяра, Р. Рорта та ін., які розгортали нові ознаки кризи науки, що започаткував Е. Гуссерль в роботі «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» (1936) [3].

Розгляд українознавства в теорії періодів новоєвропейської науки – класики, некласики, постнекласики – відбувається за концепцією М. Мамардашвілі, В. Стьопіна, В. Ріжка, В. Лук'янець, І. Цехмістро, Л. Ріжка. Методологічні основи гносеологічного класичного українознавства подано в працях С. Єфремова, В. Крисаченка, П. Кононенка, Л. Токаря, Я. Калакури та ін. Історико-культурний принцип українознавства, започаткований М. Грушевським, лежить в основі досліджень В. Сергійчука, В. Піскун, О. Ярошинського.

Науковий простір концептосфери епістемології українознавства з погляду знання, еволюції, соціокультурних викликів та ін. акцентують В. Кузнєцова,

І. Касавін, М. Мойсеєв, Ортега-і-Гассет, М. Петров, Т. Усатенко, В. Петрушенко і його школа.

Побудова постнекласичної моделі науки ґрунтується на теорії цілісної людини, людино-мовного світу на основі розробок Г. Хакена, М. Хайдеггера, Хв. Вовка, В. Кізіми, Л. Теліженка. Гуманітарна інноватика українознавства, як оновлена структура постнекласичної науки, розробляється й науковими колективами, зокрема науковим виданням «Українознавчий альманах» Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що порушує актуальні наукові, соціально-політичні та інші питання згідно сучасних викликів: державотворення (М. Обушний), становлення громадянського суспільства (С. Грабовський, Т. Воропаєва), людиновимірності (І. Грабовська), гуманітарно-культурологічні (А. Ціпка, С. Кагамлик, Л. Сорочук, Н. Авер'янова, Т. Шептицька). Значний внесок у поширення українознавства зробили педагоги, вчителі Буковини (Т. Мінченко, Л. Мафтин), Миколаївщини (М. Гриценко, Н. Колосовська) та ін.

Мета дослідження – проаналізувати зміни структури українознавства як цілісної науки співвідносно до трансформаційних процесів новоєвропейської науки.

Відповідно до поставленої мети визначені **завдання**: 1. Проаналізувати становлення і розвиток цілісності українознавства в контексті трансформаційних процесів новоєвропейської науки. 2. Розкрити особливості наукового підходу в дослідженні українознавства. 3. Визначити наукову основу українознавства в класичному та некласичному типах науки. 4. Охарактеризувати причини кризи класичної науки і закономірності формування нового типу науки – постнекласики. 5. Дослідити тенденції оновлення українознавства в постнекласичних процесах.

Виклад основного матеріалу. Науковий підхід до вивчення теоретичних та практичних основ українознавства дає орієнтири на дослідження нинішніх трансформаційних процесів в усіх сферах буття.

Спробуємо з'ясувати, зрозуміти особливості розвитку українознавства як цілісності та його внесок в осмисленні ідеї розчленування природничих та гуманітарних наук, співвідношення з трансформаційними процесами науки та ін. Обравши науковий підхід до дослідження проблем, постала необхідність визначитися в загально визнаній концептосфері науки, узявши за основу положення С. Кримського, що наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, спрямована на виробництво та систематизацію знань, яким властиві: об'єктивність змісту (істинність, фантазування, достовірність), досвід, дисциплінарна конститутизація, методологічне усвідомлення, конституювання знання, методи і класифікації, інтерпретаційні акти усвідомлення, ідеали науки (строгість, доказовість, об'єктивність, евристичність, практичність, єдинообразність), ідея елементаризму (вихідні чинники),

канони раціоналізму, раціональність. Структурні компоненти науки охоплюють: систему знань, опис, спостереження, перспективне використання науково-дослідних програм, проект та ін.

До особливостей розвитку науки як соціального інституту належать: досвід-знання, установи, теоретичні бази, наукова діяльність, кадри, інформація, наукові школи. Криза класичної науки, породивши перехідний період, зумовлює уважне вивчення смислотворчих засад українознавства в минулому, сучасні проблеми та перспективи розвитку, спираючись на попередні твердження, шукаючи гармонію єдності і творення єдності, згуртованості й консолідації.

У сучасному світі все більше уваги потребує теоретичне переосмислення змін, трансформацій, оновлення, а також гуманітарних, природничо-наукових досліджень, інженерно-технологічних проектів. У процесах змін взаємодіють вихідний стан та інший, що розробляє шляхи (методи, форми, моделі), якими оперують вихідні структури.

У трансформаційних процесах виникають явища, що сполучають риси протилежних тенденцій, аспектів. Проте розвиток змін здійснюється в наскрізних чинниках, що об'єднують минуле, теперішнє, прийдешнє. У культурі, як вважає С. Кримський, наскрізними є триада *Істина – Добро – Краса* й триада буття: *Дім – Поле – Храм* [6], а фундаментальним значенням християнства є *Віра – Надія – Любов*. В українознавстві М. Обушний визначає: *українськість – українство – Україна* [12].

У теорії українознавства суспільно-політична криза науки дає можливість розробити нові підходи до осмислення явищ, вирішення проблем, при цьому особливої уваги заслуговують перехідні періоди наукового дослідження, які репрезентують цей процес системою концептів: трансформація, оновлення, зміна, криза, перетворення, катастрофа, революція, реформи, а також нове, старе, минуле – теперішнє – прийдешнє, кожен з яких розкриває специфіку змін.

Актуальними у теорії українознавства в перехідні періоди постають проблеми цілісності, життєсвіту, оновлення, що є важливим в об'єднанні концептів «зміна», «нове», «перехід». Оновлення українознавства в постнекласиці спрямовується на розкриття цілісності феномена, яку пронесла наука, породжуючи значну кількість самостійних наук, пройшовши всі етапи соціальних, політичних, наукових змін і трансформацій.

В українознавстві зміни багатовимірні. Вони охоплюють збереження традицій та освоєння інновацій, модернізація старого та традиціоналізація нового, критичне відношення до маргіналізації теперішнього та перекинувань майбутнього. Перехідний період новоєвропейської науки характеризується істотними зрушеннями. У період переходу до некласичного розвитку науки в 1914 р. М. Грушевський у виданні «Український народ в його прошлом и настоящем» пише статтю про українознавство «Поняття українознавства

як дослідження минулого і сучасного українського народу його властивостей, його території і різноманітних умов, які впливають на життя і розвиток могло формуватися лише поступово і головним чином протягом минулого століття... в минулому поняття народного або національної єдності переважно замінювалося поняттям політичної, релігійної або культурної єдності, і народність розумілася, як зміст однієї з цих форм» [2, с. 82].

Трансформаційні процеси класичної науки відкрили українознавству добу оновлення, підготовлене еволюціоністськими концепціями XIX – XX ст. Українознавча потуга цілісності стає виразником інтегративних пошуків в науці, суспільстві, державотворенні. Оновлену цілісність в концепції українських філософів і, зокрема, В. Кізіми іменуються тоталогією: «Для України тоталогічні питання завжди були актуальні, оскільки завдяки їй особливому геополітичному статусу – «серединному» розташування між Європою і Росією, Заходом і Сходом – вона є в повному сенсі слова епіцентром геополітичних потрясінь. Зокрема, для неї завжди важливою була проблема самоідентичності, розуміння того, яким чином після численних історичних змін її визначальних складників – території, етнічного складу, державно-політичного устрою (аж до існування її в межах одночасно кількох держав), духовно-культурних і зовнішньополітичних орієнтацій і т.п. – вона все ж залишається «тією і самою» Україною. Таємниця історичної цілісності України, сутність об'єднуючої української ідеї завжди була в центрі уваги української інтелігенції. Сьогодні різні аспекти проблеми самоідентифікації піднялися тут до рівня інституціональних втілень (питання територіальної, мовної, етнічної, культурно-духовної, історичної ідентифікації). Це свідчить, що тема оновлення, «збереження і трансформацій» з глибин теоретичної рефлексії перейшла у сферу масової суспільної практики і набула безпосередньої актуальності. Саме в Україні вона відчувається особливо гостро і, мабуть, не випадково видання «Totallogy» започатковується на її рівні» [5, с. 15-16].

Об'єднувальні ідеї українознавства особливо актуальні в нинішню добу військової агресії, захоплення українських територій, поширення епідеміологічних загроз. Сучасний стан українства характеризує М. Обушний: «Поглибленню консолідації українців, що мешкають в інших країнах (а їх понад 20 млн осіб) з українцями, що проживають на території України, мала б стати розробка та прийняття українською державою законів, що надавали б зарубіжним українцям ті права і свободи, які визначені міжнародно-правовими документами. Саме українська держава зобов'язана вивчити реальний стан культурно-освітнього, соціального, матеріального забезпечення зарубіжних українців, а потім надати їм свої пропозиції щодо дотримання належних прав і свобод українців у країнах їхнього перебування. Така політика української держави

позитивно позначилася б на консолідації українців як в Україні, так і поза її межами [9, с. 7]».

Цілісність, ціле, частини і ціле як категорії філософії розглядаються в українознавстві як внутрішні властивості зв'язків. Науковий підхід дає можливість прослідкувати шляхи творення структури за логічно-абстрактними положеннями; нерозчленованість із загальнотеоретичними категоріями; перехід до аналізу розчленування цілого на частини; завершується сприйняттям об'єкта мислення як конкретного цілого [17].

Розгляд українознавства в межах етапів новоевропейської науки засвідчує пошук істини. За твердженням С. Кримського, можливість такої діяльності «впливає з фундаментальної риси людського існування – непереборного потягу до істини. Людина – єдина істота, яка має абсолютну потребу в істині, в яких би примарних формах ця потреба не здійснювалася» [6].

Пошук істини передбачає розкриття еволюційних та стрибкоподібних процесів у формуванні та розвитку наукових теорій, концепцій, спостережень, доповнень, загальнотеоретичних положень науки, а також конкретних диференційованих наук. Науковий підхід зберігає тяглість взаємопоборюваності пізнання гносеологічного (об'єктного, зовнішнього, узагальненого) та епістемологічного (внутрішнього, індивідуального), закономірності зміни типів науки від античних до схоластичних зразків науки до наукової новоевропейської науки в трьох вимірних етапах (класичному, некласичному, постнекласичному) та ін.

У *класичному періоді новоевропейської науки* формуються наукові знання про Україну, її людність. Наукові знання українознавства постали в концепції народництва суголосної ідеології доби Просвітництва XVII-XVIII ст. в Західній Європі, яка розробляла суспільно-політичну теорію на розбудову організованого суспільства, в основу якого було покладено ідею про рівність людей від природи, а також про права і свободу громадянина. У кожній європейській державі розвиток ідей Просвітництва мав свою незаперечну специфіку.

Потужний розвиток ідей Просвітництва у Франції засвідчено в «Енциклопедії» (1751-1780), соціально-політичне завершення подій Французької революції (1789 р.), Просвітництво у Німеччині зіграло провідну роль у поширенні національної єдності роз'єднаних земель, економічного зростання, потужної діяльності чільних представників Й. Гете, Й.-Г. Гердера, Й.Г. Фіхте та ін. Італійські просвітители піднімали питання про єдину літературну італійську мову [16].

Хоча в кінці XVIII-XIX ст. прогресистський оптимізм уповільнювався і підупадав у часи французької революційної епохи, однак в багатьох європейських країнах розгорталася пізнання, вивчення свого народу, термінологічно означаючи як *endoslawsto* (у поляків), *narodopis* (у словаків), *volshunde, Volkeshundes* (у Німеччині), *tradizioni (nes), popolari (nes)* – у романських народів. Оскільки у XVII-XVIII ст. українська народність не встигла остаточно

оформитись, а тому дослідження цілісності України і українського народу не проводилося. У той же час Російська влада насаджувала українцям та іншим народам імперську ідеологію самодержавіє – народність – православіє. Українське народництво мало низку специфічних особливостей: культ козацтва, українське слов'янофільство, трансформоване в український різновид народництва – народолюбство, а також поєднання українського народоцентризму і національної ідеї з національно-культурними завданнями. Неясність і невизначеність, що була внесена в поняття українознавства та української народності, народництва, українофільства, етнографії та ін. донині породжує дискусії в суспільстві [2, с. 407].

Ідейні провідники українського народництва своєю політичною, громадянською діяльністю, науковими розробками, суспільно-політичними працями впливали на формування українознавства класичного періоду науки. Аналіз процесів народництва розглянуто у працях П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, С. Подалинського та ін. [13].

Українознавство класичного періоду науки наділялося особливим смыслом життя, що проявлявся в дослідженні життєдіяльності, в процесах освоєння людиною, народом духовно-практичної культури, суспільних цінностей, смисли. У науковому підході започатковувался шлях (теорії, вчення, методи, способи) окреслення істини про народ (спільноту людей, етнос, націю) у природо-соціокультурній реальності, у часо-просторових вимірах цивілізацій. Формуючись, наукова структура українознавства (конкретних наук), послуговувалася загальнотеоретичними гносеологічними нормативами класичної новоєвропейської науки, дотримуючись логічного академічного канону нормативності: суб'єкт – об'єкт – предмет та ін.

Науково-теоретичний підхід до започаткування українознавства засвідчує розробка української літературної писемної мови, української літератури, українського правопису. Політичний маніфест творців української літературної мови виголосив П. Куліш: «Так, ми на те у наш убогий мир прийшли, щоб мову з мов людських принижено, забвенну з народних уст взять і в перлю вознести» [7].

У скарбницю українознавства помітний внесок зроблено науковими товариствами, кафедрами університетів та ін., зокрема Південно-Західним відділом російського географічного товариства, Київським історичним товариством Нестора Літописця та ін. Вихід гуманітарних наук із «лона природознавства», теоретичний означений у XIX ст., відіграв далекосяжну перспективу, проте, донині залишається малодослідженим у науці [1].

Українознавство формувалося у множинних різновимірних підходах (людиновимірно-гуманітарних, етнографічно-фольклорних, географічно-краєзнавчих, фактологічно-історичних, трансцендентальних, міфологічних, господарсько-економічних та под.), з чітким спрямуванням на цілісність досліджуваного об'єкту.

Проте, в добу оволодіння диференціацією знань (наук) спрямованість на цілісність залишилася поза класифікацій – системою наук [12;13].

Ідеї, які започатковували українознавство, засвідчують науковий «діалог століть» між «науками про дух» та природознавчими науками. Виокремлення гуманітарних наук із природознавства ґрунтувалося на концепції В. Дільтея, викладеної у працях «Вступ до наук про дух» (1883 р.) та «Дослідження першооснов наук про дух» (1905 р.), де автор заперечував поширений на той час вплив природознавчих наук на гуманітарно-історичні знання. Сучасні дослідження мікро- і макросвітів, вивчення людиновимірного світу заперечують цю тезу вченого і дискусії «фізиків і ліриків».

Українознавство некласичного наукового періоду переживало часи популярності в добу відродження української державності початку XX ст., які змінилися занепадом, переслідуванням, навіть заборонаю, забуттям в радянський період. У контексті нових реалій і державотворення наукове осмислення українознавства відбувається з урахуванням позитивного досвіду і стратегічних прорахунків та помилок.

Українознавство в некласичний період новоєвропейської науки зазнавало глибинних зрушень, суголосних трансформації суспільно-політичного, культурно-історичного етапу в Україні, геополітичного, глокалізаційного буття цивілізації. Крім того, криза теоретичних основ науки, її теорії, класифікації наук, роз'єднання гуманітарних і природничих наук, неузгодженості постмодерністських пошуків з логіко-абстрактною методологією та ін. не могли не відбитися на невизначеності українознавства в академічних канонах.

Особливої уваги заслуговують чинники класичної методології, які збагатили цивілізацію фундаментальними природознавчими, соціологічними, технологічними знаннями, науковими дослідженнями в усіх сферах людської життєдіяльності, гуманістичними цінностями, демократичними ідеями. І саме потенціал просвітницьких суспільно-політичних теорій прав і свобод людини й громадянина породжував національну специфіку українознавства. Серед багатьох факторів, що впливали на кризовий стан класичної та некласичної науки та на трансформаційні процеси в теорії науки, провідну роль відігравали євроцентризм, тоталітаризм, гіпертрофований розвиток індустріального ставлення до природи. Серед стратегічних прорахунків українознавства виділяється: втрата об'єктивного вибору та критичної оцінки свого і чужого досвіду; втрата самоідентифікації; знецінення традиційних цінностей; зміна науково-теоретичних, соціально-політичних парадигм; зміна філософсько-світоглядної домінанти та ін.

Постнекласика в науковому вимірі – це третій етап новоєвропейської науки, що означає: після класики та некласики. У загальноновживаному значенні постнекласика – людиновимірна домінанта в триаді

Людина – Культура – Природа, що прийшла на зміну панівної тривалий час тріади Природа – Культура – Людина. Постнекласика як новий тип науки інтегрує в собі величезний масив пізнавального матеріалу, синтезує розрізнені об'єкти і поняття в цілісну систему вищого порядку. У науці систематизація є формою дослідження, пізнавальний процес упорядкування множини розрізнених об'єктів і знання про них. Постнекласика використовує логічні операції класифікації, абстрагування, порівняння, опису, пояснення, аналізу й синтезу, орієнтуючись на приріст пізнавального смислу протилежних об'єктів [8; 11].

Науково-теоретичні основи постнекласики оновлюють процедури, норми, стандарти, типи раціональності і спільне та різне між типами науки.

Постнекласична наукова раціональність, переосмислюючи попередню наукову спадщину українознавства, розкриває специфіку домінування гносеологічної природознавчих знань та людиновимірних гуманітарних знань, епістемології: становлення, розвиток і трансформації. Українознавство постнекласичного типу науки спроможне охарактеризувати дисциплінарну структуру класичних та некласичних наук за галузевим принципом. Орієнтуючись на становлення комплексних міждисциплінарних структур, українознавство розкриває цілісність на основі філософських, гуманітарних, природознавчих, соціологічних, теологічних наук, а також повсякденного досвіду.

Кризові явища новоєвропейської класичної та некласичної науки, що призвели до становлення нового типу науки – постнекласичного. Усебічно проаналізовано в колах західноєвропейських мислителів – модерністів, філософів, культурологів [4]. Залучення їх постмодерністських ідей, смислів у наукову раціональність свідчило про вихід науки з грандіозної традиції Просвітництва, теоретичного, абстрактно-об'єктивного мислення, з просвітницької суспільно-політичної теорії, орієнтованої на раціоналізм організованого суспільства.

Українознавство в постнекласичному науковому просторі, продовжуючи особливості класичної та некласичної науки, виявляє специфічні риси, оскільки «пост» становить собою не стільки врахування спадщини, як критику, переосмислення, використання попереднього досвіду, співвіднесенням її з постмодерном у філософії та культурі, а також з релігією і навіть з техносферою (комп'ютеризацією, електронною поштою).

Погляд на українознавство з позиції постнекласики посилює увагу до тих наук, культур, в яких зберігаються етнонаціональні традиції, досвід етичних регуляторів. Епістемологічна основа постнекласичної науки проявляє людиновимірність (антропологічність), особливості суб'єкта пізнання – Людини з усіма її цінностями та установками, що дає можливість розглядати українознавство у множинних вимірах гуманітаристики. Українознавство в постнекласичній науці розглядається в гуманітарно-соціальних умовах, коли новою настановою стає

розвиток людини, її життєдіяльність та етнокультурні надбання [15]. «Етнокультура завжди була надзвичайно важливою у збереженні ідентичності, мови, культури та самобутності нації», – зазначає Л.Сорочук [10]. У центрі уваги утверджується Людина – не речі, не просто фізичне існування, а внутрішній стан людини. Пізнання мислення виступає як занурення в ірраціональний потік таємничого внутрішнього світу, в якому душа, почуття, воля, переживання, прагнення та ін. породжують психоаналіз, феноменологію, екзистенціалізм. Прагнення до необмеженої активності, бажання взяти від природи максимум.

Людиновимірний аспект українознавства активізує в постнекласичному дослідженні проблеми взаємодій гуманітарних та природничих наук Руху – Простору – Часу, Людини – Соціуму – Природи. Вихід Людини в українознавстві на перше місце (початкове) у тріаді Людина – Культура – Природа утверджує антропологічний поворот, ставить новий пошук співвідношень мислити глобально, діяти локально між гуманітарними і природничими знаннями, гносеологією та епістемологією, інноваційним і традиційним, шукати єдності. Усвідомлення символічних значень постають в єдності з арт-, транс-, між-, полі- та ін.

Наукова раціональність українознавства постнекласичного типу формується як протилежність класичного раціоналізму новоєвропейської науки. Криза класичного раціоналізму, породжуючи пошуки нових підходів наукового пізнання постнекласичної науки, зумовлюючи переосмислення попереднього досвіду, зокрема джерел ідеології доби Просвітництва, на основі якої поставала класична і некласична науки. Раціональність – вчення про особливості людського мислення, що характеризуються інтерпретаціями ідеалів, смислів, норм, цінностей, підходів, які сприяють різним типам пізнання на усіх етапах новоєвропейської науки [16, с. 539].

Нові засадничі основи українознавства постнекласичного етапу науки ґрунтуються на розробці нових методів пізнання людино вимірної наукової картини світу, дослідження цілісності в єдності гуманітарних і природознавчих наук, міждисциплінарної комплексності та ін. Розробка постнекласичних парадигм взаємозалежна від розуміння, вміння застосовувати, аналізувати результати певного методу. Методики створення і опрацювання методів дослідження в природознавстві, соціальних та інших наук, можуть послугувати прикладом для створення бази новітніх методів пізнання, оновлених і переосмислених давно забутих і знецінених просвітницькою класикою. Особливої уваги потребують методи, ефективні в постнекласичних дослідженнях: раціоналістичний, парадигмальний, концептуальний, мережовості, трансцендентності, а також тріадності та ін. Уваги заслуговують підходи досліджень постмодерністів: додатковості, споглядальності, феноменологічні,

герменевтичні, деструктивні, граматологічні та ін. Оволодіння новими методами дослідження сприятиме розширенню інформації про автора методу, час і умови появи його ідей.

Висновки. У період кризи науковий підхід до аналізу українознавства зумовлює переосмислення, перегляд попередньої спадщини, розуміння сучасного стану науки і дає можливість визначити перспективу прийдешнього. У часи трансформацій загострюється увага до тенденцій теорії розвитку науки, галузей науки. Науковий підхід до українознавства як цілісності дає можливість переосмислити його в класичному, неklasичному етапах новоєвропейської науки та на етапі переходу до нового постнекласичного.

Засадничі наукові основи українознавства сформовані теоретичним обґрунтуванням (базування на фактах, дисциплінарної інститутизації наукового знання, методологічним усвідомленням класичної та неklasичної науки, загальнонауковими концептами новоєвропейської науки, власне дисциплінарними методологіями кожної конкретної науки). Розглядаючи взаємоспіввідносність загальнонаукових та власне дисциплінарних парадигм, увага акцентувалася на цілісності українознавства та його структурних компонентів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів піднятої проблеми. Подальше дослідження нового постнекласичного етапу науки потребує переходу українознавства з логіко-методологічного пізнання на епістемологічні ідеї, норми (сміслоутворення) раціональності.

Важливо вводити в науково-дослідну та освітньо-практичну діяльність методи масової інформації та комунікації, кіно і телебачення, театр, сучасні цифрові технології (Інтернет), соціальні мережі, можливості віртуальної реальності, відеоігри, інтерактивні технології, гібридні методи селекції гуманітарних та природничих наук. Першорядним завданням в умовах трансформації наук є формування термінологічної системи постнекласичного українознавства, основи гуманітарної та інших складників.

Дослідження зміни українознавства у співвідношенні з трансформацією науки підтверджує еволюційний шлях його розвитку. Соціально значуща сфера українознавства розвивається в усі періоди новоєвропейської науки в умовах суспільних, соціальних, політичних трансформаційних змін XIX, XX, початку XXI ст.

1. Бод Р. Забуті науки. Історія гуманітарних наук. Київ: Вид-во Жупанського, 2016. 375 с.

2. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті: вияви в них основних питань українознавства. *Український історик. Журнал історії і українознавства* / за заг. ред. Л. Винара. Нью-Йорк – Мюнхен, 1989. С. 82 – 92.

3. Гуссерль Едмунд. Криза європейської науки і трансцендентальна феноменологія. Вступ до

феноменологічної філософії. *Філософська думка.*, 2002, Випуск 3. С. 135 – 140.

4. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарльза Вінквіста та Віктора Тейлора. Київ: Вид-во Софії Павличко «Основи», 2003. 503 с.

5. Кізіма В.В. Оновлення – тотальність – постнекласика (замість передмови). *Totallogy* – XXI. Постнекласичні дослідження. Київ: ЦГО АН України, 1995. Випуск 29. С. 1–9.

6. Кримський С. Принципи духовності в XXI ст. Ранкові роздуми. Київ: Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.

7. Куліш П. До Ганни Барвінок. Твори в 2-х тт. Т. I, Київ: Наукова думка: 1994. С.504.

8. Мамардашвили М. Классический и неклассический идеалы рациональности. Изд-во «Азбука»: 2010. 288 с.

9. Обушний М. Суспільні цінності в контексті розробки ідеології консолідації українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. «Українознавство»*. 1(20), 2018. С. 5 – 9.

10. Сорочук Людмила. Сучасні прояви етнокультурного поступу українців. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 17. С. 47–49. URL: file:///C:/Users/admin/Desktop/Ukrainm_2014_17_14.

11. Степин В.С. Классика, неклассика, постнекласика: критерии различия. Постнекласика: философия науки, культуры. Санкт-Петербург: Изд. дом «Миръ», 2009. С. 249 – 295.

12. Українознавство: навч. посібн. / за ред. М. Обушного. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 672 с.

13. Українське народництво / за заг. ред. С. Павлюка та ін. Львів: Фенікс, 1997. 607 с.

14. Усатенко Т. Державна мова – чинник національної безпеки. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 85 – 90.

15. Усатенко Т.П. Епістеміологія українознавства: педагогічний контекст. Кіровоград, 2015. 148 с.

16. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2012. 742 с.

17. Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия. 1983. 837 с.

References

1. Bod R. (2016). *Zabuti nauky`. Istoriya humanitarny`x nauk* [Forgotten science. History of humanities]. Kyiv: Vy`d-vo Zhupans`kogo. 376 p. (in Ukrainian).

2. Grushevs`ky`j M. (1989). *Rozvy`tok ukrayins`ky`x doslidzhen` u XIX stolitti: vy`yavy` v ny`x osnovny`x py`tan` ukrayinoznavstva* [Development of Ukrainian research in the XIX century: manifestations in them of the main issues of Ukrainian studies]. *Ukrayins`ky`j istory`k. Zhurnal istoriyi i ukrayinoznavstva / pid zag. red. L. Vy`nara*. New-York – Munic. Pp. 82–92. (in Ukrainian).

3. Gusserl Edmund (2002). *Kry`za yevropejs`koyi nauky` i transcendental`na fenomenologiya. Vstup do fenomenologichnoyi filosofiyi* [The crisis of European science and transcendental phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy]. *Filosofs`ka dumka*. No 3. Pp. 135–140. (in Ukrainian).

4. Ency`klopediya postmodernizmu [Encyclopedia of postmodernism] (2003)/ za red. Charl`za Vinkvista ta Viktora Tejlora. Kyiv.: Vy`d-vo Sofiyi Pavly`chko «Osnovy`». 503 p. (in Ukrainian).

5. Ky`zy`ma V.V. (1995). Onovlennya – total`nist` – postneklasy`ka (zamiest` peredmovy`) [Update - totality - post-classic (instead of preface)]. *ITotalogy – XXI. Postneklasy`chni doslidzhennya*. Kyiv. CzGO AN Ukrayiny`. Issue 29 Pp. 1–9. (in Ukrainian).

6. Kry`ms`ky`j S. (2009). Pry`ncy`py` duxovnosti v XXI st. [Principles of spirituality in the XXI century]. *Rankovi rozdumy`*. Kyiv.: Majsternya Bilecz`ky`x. 120 p. (in Ukrainian).

7. Kulish P. (1994). Do Ganny` Barvinok [To Anna Barvinok]. *Tvory` v 2-x tt. T. I*. Kyiv.: Naukova dumka. Pp. 504. (in Ukrainian).

8. Mamardashvy`ly` M. (2010). *Klasy`chesky`j y` neklasy`chesky`j y`dealy racy`onal`nosti* [Classical and non-classical ideals of rationality]. Moscow: Y`zd-vo «Azбука». 288 p. (in Russian).

9. Obushny`j M. (2018). *Suspil`ni cinnosti v konteksti rozrobky` ideologiyi konsolidaciyi ukraynciv* [Public values in the context of developing the ideology of consolidation of Ukrainians]. *IVisny`k Ky`yivs`kono nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. «Ukrayinoznavstvo»*. № 1(20). Pp. 5–9. (in Ukrainian).

10. Sorochuk Liudmyla. (2014). *Suchasni proiavy etnokul`turnoho postupu ukraintsiv* [Modern manifestations of ethnocultural progress of Ukrainians]. *Ukrayinoznavchyy al`manakh*. Vyp. 17. S. 47–49. URL: file:///C:/Users/admin/Desktop/Ukralm_2014_17_14. (In Ukrainian).

11. Stepy`n V. S. (2009). *Klasy`ka, neklasy`ka, postneklasy`ka: kry`tery`y` razly`chy`ya* [Classics, non-classical, post-non-classical: criteria of distinction]. V. / *Postneklasy`ka: fy`losofy`ya nauky`, kul`tury*. SPb.: Y`zd. dom «My`gy». Pp. 249–295. (in Russian).

12. *Ukrayinoznavstvo* [Ukrayinoznavstvo]: navch. Posibnuk (2008) / za red. M. Obushnogo. Kyiv: VPCz «Ky`yivs`ky`j universy`tet». 672 p. (in Ukrainian).

13. *Ukrayins`ke narodny`cztvo* [Ukrainian populism] (1997) / za zag. red. S. Pavlyuka ta in. L`viv: Feniks. 607 p. (in Ukrainian).

14. Usatenko T. (2017). *Derzhavna mova – chynnyk natsional`noi bezpeky* [The state language is a factor of national security]. *Ukrayinoznavchyy al`manakh*. Vypusk 20. Kyiv. 85–90 p. (in Ukrainian).

15. Usatenko T. P. (2015). *Epistemiologiya ukraynoiznavstva : pedagogichny`j kontekst* [Epistemology of Ukrainian studies: pedagogical context]. Kirovograd. 148 p. (in Ukrainian).

16. *Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovny`k* [Philosophical encyclopedic dictionary]. K.: Abry`s. 2002, 742 p. (in Ukrainian).

17. *Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovar`* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow: Sovetskaya encyclopedia. 2002, 742 p. (in Russian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.21>
УДК 327.58(=161.2)(1-87)

Юлія Шахно

здобувачка кафедри управління та євроінтеграції
НПУ ім. М. П. Драгоманова,
вчителька історії Криворізької гімназії № 95
Криворізької міської ради

ORCID: 0000-0001-5036-8258
Email: shahnojulija@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ДІАСПОРИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження основних архетипів та рис українського національного характеру у їх поступальному/стримуючому впливі на процес діаспороутворення.

Доводиться, що «межове» буття українського народу детермінувало особливості ментального коду, який, у свою чергу, програмує історичну дійсність. Тому менталітет, виступаючи фундаментальною умовою існування етнофора, розглядається нами як вагомий фактор побудови різномірних суспільних відносин, зокрема і за межами материнського етносу.

Обґрунтовується актуальність проблеми ментальної детермінації в умовах темпоральних викликів сьогодення та підкреслюється пряме відображення діалектики буття українського народу у його світосприйнятті. Історична ретроспектива свідчить про схильності українців до групових форм життя та збереження національно-видових ідентифікаторів. З іншого боку, суперечливість основних ментальних рис закріплює «принцип ситуативності» процесу сепарації в умовах іноетнічної більшості. Діаспоральний